

תוכן העניינים

138	פרק יד	13	פרק א
147	פרק טו	24	פרק ב
154	פרק טז	33	פרק ג
160	פרק יז	41	פרק ד
168	פרק יח	53	פרק ה
177	פרק יט	60	פרק ו
187	פרק כ	69	פרק ז
195	פרק כא	80	פרק ח
202	פרק כב	90	פרק ט
208	פרק כג	99	פרק י
217	פרק כד	107	פרק יא
230	פרק כה	114	פרק יב
		125	פרק יג

פרק א

תניא [בסוף פרק ג דנדה]: "משביעים אותו: תהי צדיק ואל תהי רשע, ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה - היה בעיניך כרשע". וצריך להבין, דהא תנן [אבות פרק ב]: "ואל תהי רשע בפני עצמך". וגם, אם יהיה בעיניו כרשע, ירע לבבו ויהיה עצב, ולא יוכל לעבוד ה' בשמחה ובטוב לבב, ואם לא ירע לבבו כלל מזה, יכול לבוא לידי קלות, חס ושלום.

אך הענין, כי הנה מצינו בגמרא ה' חלוקות: צדיק וטוב לו, צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, רשע ורע לו, ובינוני. ופירשו בגמרא: "צדיק וטוב לו - צדיק גמור, צדיק ורע לו - צדיק שאינו גמור". וברעיא מהימנא פרשת משפטים פירש: צדיק ורע לו - שהרע שבו כפוף לטוב וכו'. ובגמרא סוף פרק ט' דברכות: "צדיקים יצר טוב שופטן כו', רשעים יצר הרע שופטן, בינונים זה וזה שופטן וכו', אמר רבה: כגון אנא בינוני. אמר ליה אביי: לא שביק מר חיי לכל בריה וכו'".

ולהבין כל זה באר היטב, וגם להבין מה שאמר איוב [בבא בתרא פרק א]: "רבש"ע, בראת צדיקים בראת רשעים כו'", והא צדיק ורשע לא קאמר? וגם להבין מהות מדרגת הבינוני, שבודאי אינו מחצה זכיות ומחצה עונות, שאם כן, איך טעה רבה בעצמו לומר שהוא בינוני, ונודע דלא פסיק פומיה מגירסא, עד שאפילו מלאך המות לא היה יכול לשלוט בו, ואיך היה יכול לטעות במחצה עונות חס ושלום? ועוד, שהרי בשעה שעושה עונות נקרא רשע גמור [ואם אחר כך עשה תשובה, נקרא צדיק גמור]. ואפילו העובר על איסור קל של דברי סופרים מקרי רשע, כדאיתא בפרק ב' דיבמות ובפרק קמא דנדה. ואפילו מי שיש בידו למחות ולא מיחה - נקרא רשע [בפרק ו' דשבועות]. וכל שכן וקל וחומר, במבטל איזו מצות עשה שאפשר לו לקיימה, כמו כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, שעליו דרשו רז"ל: "כִּי דָבַר ה' בְּנֶזֶה וְגו' הִפְרַת תְּפִלָּתוֹ וְגו'". ופשיטא דמקרי רשע טפי מעובר איסור דרבנן. ואם

כן, על כרחך הבינוני אין בו אפילו עון ביטול תורה, ומשום הכי טעה רבה בעצמו לומר שהוא בינוני*.

הגהה

(ומה שכתוב בזוהר חלק ג' דף רל"א: כל שממעטין עונותיו וכו', היא שאלת רב המנונא לאליהו, אבל לפי תשובת אליהו שם הפירוש 'צדיק ורע לו', הוא כמו שכתוב ברעיא מהימנא פרשה משפטים דלעיל, ושבעים פנים לתורה):

והא דאמרינן בעלמא, דמחצה על מחצה מקרי בינוני, ורוב זכיות מקרי צדיק, הוא שם המושאל לענין שכר ועונש, לפי שנדון אחר רובו ומקרי צדיק בדינו, מאחר שזוכה בדין. אבל לענין אמיתת שם התואר והמעלה, של מעלת ומדרגות חלוקות צדיקים ובינונים, אמרו רז"ל: "צדיקים יצר טוב שופטן, שנאמר: 'וְלִבִּי חָלַל בְּקִרְבִּי' - שאין לו יצר הרע, כי הרגו בתענית. אבל כל מי שלא הגיע למדרגה זו, אף שזכיותיו מרובים על עונותיו - אינו במעלת ומדרגת צדיק כלל, ולכן אמרו רז"ל במדרש: "ראה הקדוש ברוך הוא בצדיקים שהם מועטים, עמד ושתלן בכל דור ודור וכו', וכמו שכתוב: 'צַדִּיק יְסֻד עוֹלָם'".

אך ביאור הענין, על פי מה שכתב הרב חיים וויטאל ז"ל, בשער הקדושה [ובעץ חיים שער נ' פרק ב]: דלכל איש ישראל, אחד צדיק ואחד רשע, יש שתי נשמות, וכדכתיב: "וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עֹשֵׂתִי", שהן שתי נפשות. נפש אחת מצד הקליפה וסטרא אחרא, והיא המתלבשת בדם האדם להחיות הגוף, וכדכתיב: "כִּי נֶפֶשׁ הַבֶּשֶׂר בְּדָם הִיא". וממנה באות כל המדות רעות, מארבע יסודות רעים שבה, דהיינו: כעס וגאווה מיסוד האש שנגבה למעלה, ותאות התענוגים מיסוד המים, כי המים מצמיחים כל מיני תענוג, והוללות וליצנות והתפארות ודברים בטלים מיסוד הרוח, ועצלות ועצבות מיסוד העפר. וגם מדות טובות שבטבע כל ישראל בתולדותם, כמו רחמנות וגמילות חסדים, באות ממנה. כי בישראל נפש זו דקליפה, היא מקליפת נוגה, שיש בה גם כן טוב, והיא מסוד עץ הדעת טוב ורע. מה שאין כן נפשות אומות העולם, הן משאר קליפות טמאות, שאין בהן טוב כלל, כמו שכתוב בעץ חיים שער מ"ט פרק ג'. וכל טיבו דעבדין האומות - לגרמייהו עבדין, וכדאיתא בגמרא על פסוק: "וַיִּחַסְדוּ לְאֲמִים חַטָּאת", שכל צדקה וחסד שאומות העולם עושין, אינן אלא להתייהר כו'.

פרק א

שאלה: מה הוא תוכן השבועה שמשביעים את העוֹבֵר במעי אמו לפני לידתו, ומה הוא הקושי המתעורר על חלקה השני של השבועה?

תשובה: במסכת נדה (לבב) מובאים דברי רבי שְׁמַלְאִי, העוסקים בתוכן השבועה שאותה משביעים את העוֹבֵר במעי אמו לפני לידתו: "משביעים אותו: תהי צדיק ואל תהי רשע. ואפילו כל העולם כולו אומרים לך: צדיק אתה - הֲיֵה בעיניך כרשע".

חלקה השני של השבועה - "ואפילו כל העולם כולו אומרים לך: צדיק אתה - הֲיֵה בעיניך כרשע" - כולל שני קשיים: א. בהשוואה למקור אחר מדברי חז"ל, שממנו לא משמע כן. ב. על עצם הדברים הנאמרים בחלק זה. וכדלהלן:

א. במסכת אבות (פ"ב מי"ג) שנינו: "ואל תהי רשע בפני עצמך" - שלא תחזיק את עצמך כרשע. ואם כן, כיצד משביעים את העוֹבֵר להחזיק את עצמו כרשע, בניגוד לדברי משנה מפורשת¹?

ב. ולעצם הדברים: אדם המחזיק את עצמו כרשע (ובמיוחד כאשר הוא אינו כזה), מטבע הדברים הוא יהיה שקוע בעצבות, והרגשה שלילית זו - כלפי עצמו - תפריע לו לעבוד את ה' בשמחה ובטוב לבב. וכידוע, השמחה בעבודת ה' אינה דבר שולי, אלא עיקר גדול בעבודת ה' יתברך. וכמו כן, אם יחזיק האדם את עצמו כרשע², עלול הוא "לבוא לידי קלות חס ושלום" בכל החובות המוטלות עליו! שהרי אם לא מפריעה לו העובדה שהוא רשע, זהו סימן מובהק

1. תשובה לשאלה זו מופיעה להלן בפרק י"ג (שו"ת ד').

2. וכדי שלא להיות בעצבות, הוא יטיל את האשמה של היותו 'רשע' בגורמים אחרים ולא בו.

שאינו מודע לחומרת העבירות, ומכאן הדרך קצרה לעבור עבירה; קל לו לעבור עבירה, כי הרי בין כך ובין כך הוא מוגדר כרשע³.

שאלה: מה הם חמש הדרגות המצויות בבני האדם?

תשובה: במסכת ברכות (ז, א וכן שם סא, ב) קובעים חז"ל שישנם חמישה סוגי אנשים, והם מהווים חמש דרגות המצויות בבני האדם: צדיק - וטוב לו, צדיק - ורע לו, רשע - וטוב לו, רשע - ורע לו, ובינוני - שאינו צדיק, אך גם אינו רשע. ובגמרא (שם) הסבירו ש'צדיק - וטוב לו' הוא הצדיק הגמור, וה'צדיק - ורע לו' הוא הצדיק שאינו גמור [וכן לגבי הרשע: 'רשע - וטוב לו' הוא הרשע שאינו גמור, וה'רשע - ורע לו' הוא הרשע הגמור].

חלוקה זו של סוגי האנשים מחלקת את טבע האדם לחמש דרגות מהותיות, הכוללות את כלל בני האדם.

שאלה: כיצד מפרש הזוהר הקדוש את המדרגה של 'צדיק - ורע לו'?

תשובה: בספר הזוהר בחלק 'רעיא מהימנא' שבפרשת משפטים (ח"ב קיז, ב) פירשו באופן אחר את ההגדרה של 'צדיק - ורע לו': אדם שהרע שבו כפוף לטוב. כלומר, שיש בו, בצדיק, רע, אלא שהוא בטל לטוב שבו. הכוונה היא שבמהותו הוא אכן צדיק שאינו נכשל בשום עבירה, אך בתוך נפשו מצוי רע שאין לו שום שליטה על הצדיק, והוא כפוף אליו, היינו לטוב שבו.

[זוהו ההבדל בין 'צדיק - ורע לו', המכופף את הרע לטוב שבו, כאמור, לבין ה'צדיק - וטוב לו', שביטל את הרע שבלבו לגמרי, ובלבו נשאר רק טוב].

3. תשובה לקושי זה מופיעה להלן בפרקים ל"א ול"ד.

שאלה: מי שופט את הצדיקים, הרשעים והבינונים?

תשובה: במסכת ברכות (סא,ב) מובאת ברייתא, בה אומר רבי יוסי הגלילי: צדיקים - יצר-טוב שופטן, רשעים - יצר-רע שופטן, בינונים - זה וזה שופטן. כלומר, אחד ההבדלים בין הצדיקים, הרשעים והבינונים הוא בנוגע למי ששופטן: את הצדיק שופט רק שופט אחד, הוא יצר הטוב; הוא הגורם היחידי הקובע ומכריע בנפשו, רק הוא אומר לו מה לעשות. את הרשע, שופט יצר הרע; רק הוא אומר לו מה לעשות, הוא הגורם המכריע בנפשו. ואילו לבינוני יש שני שופטים בנפשו: יצר הטוב ויצר הרע.

שאלה: כיצד הגדיר האמורא רַבָּה את עצמו, ומה הקשה תלמידו אַבְיִי על הגדרתו זו?

תשובה: בהמשך לדברי הגמרא המובאים בשו"ת ד', אומר האמורא רבה: "כגון אנא בינוני". רבה בא להסביר ולהמחיש את מדרגת הבינוני, שעליו כאמור משפיעים ופועלים גם יצר הטוב וגם יצר הרע. ועל כן אמר רבה שכדי ללמוד ולהבין מה היא הדרגה הזו - הביטו בי, אני הוא האדם המוגדר כבינוני.

אלא שתלמידו ובן אחיו, האמורא אביי, השיג על הגדרת רבה את עצמו כבינוני ואמר לו: "לָא שְׁבִיק מִרְחַי לְכָל בְּרִיָּה" [=אינך מניח חיים לשום אדם], שכן אם אתה - מגדולי הדור ואדם קדוש - מוגדר רק כ'בינוני', הרי שכולם הם בדרגה נמוכה ממך, וממילא הם רשעים, ו'רשעים' כידוע בחייהם קרויים 'מתים'. ואם כן, בהגדירך את עצמך כבינוני, בקנה המידה שבו אתה קובע את מעמדך, אינך משאיר חיים [=מקום] לאף אדם אחר.

שאלה: בשיחתו של איוב עם הקב"ה, אומר איוב: "בראת צדיקים, בראת רשעים" וכו' - מה הוא הקושי הקיים בדברי איוב אלו?

תשובה: במסכת בבא בתרא (א,זא) מתוארת שיחה בין איוב להקב"ה, שבה אומר איוב:

"רבונו של עולם, בראת צדיקים, בראת רשעים" וכו'. דברים אלו אמר איוב כדי לפטור את העולם כולו מן הדין; שהרי אם הקב"ה הוא זה שברא רשעים, כיצד ניתן להענישם, והרי הרשיעו שלא בבחירתם? עוד לפני שנולדו נקבע להם המסלול, המחייב אותם לפעול לפיו - מסלול של צדיקים, או מסלול של רשעים. אלא שעל דברי איוב אלו קשה ממקור אחר, המצוי במסכת נדה (טז, ב), שם הגמרא מספרת על מה שמתרחש בשלבים הראשונים של יצירת האדם: אותו מלאך הממונה על ההיריון נוטל טיפה של זרע, מעמידה לפני הקב"ה ושואל: "רבונו של עולם, טיפה זו, מה תהא עליה? גיבור או חלש, חכם או טיפש, עני או עשיר?" וממשיכה שם הגמרא ומציינת עובדה מעניינת: 'צדיק' או 'רשע' - "לא קאמר". כלומר, שהמלאך לא שואל את הקב"ה אם אדם זה יהיה צדיק או רשע, וזאת משום שאכן צדקות או רשעות הן בידי האדם בלבד, מה שאין כן לגבי שאר התכונות והמידות הנ"ל. וכדברי חז"ל: "הכל בידי שמים, חוץ מיראת שמים" (ברכות לג, ב). להיות צדיק או רשע - זו החלטה הנתונה בידי האדם בלבד. ואם כן, כיצד יכול איוב לבוא בטענות לקב"ה ולומר לו: "בראת צדיקים, בראת רשעים", והרי, כאמור, הקב"ה אינו קובע מי יהיה רשע ומי יהיה צדיק, אלא הדבר עומד ותלוי בבחירתו של האדם!⁴

שאלה: מדוע אי אפשר להסביר את מהות דרגת ה'בינוני' כמי שיש לו מחצה זכויות ומחצה עוונות?

תשובה: א. אם מהות מדרגת ה'בינוני' היא מחצה זכויות ומחצה עוונות, כיצד יכול היה רבה לטעות בהגדירו את עצמו כ'בינוני', והרי רבה היה צדיק שמעולם לא נכשל בעבירה! ועד כדי כך היה דבוק בה', שכשנשלח מלאך המוות להביאו ל'מתיבתא דרקיעא' (לישיבה שבשמים), לא הצליח מלאך המוות להתקרב אליו מרוב קדושתו, משום שפיו לא הפסיק מלדבר בדברי תורה. ורק לאחר שִׁנְשָׁבָה רוח והשמיעה קול רעש, ונדמה היה לרבה שרעש זה הוא רעש הפרשים הרודפים אחריו - פסק מללמוד, ובדיוק אז הצליח מלאך המוות לקחת את נפשו (כמבואר במסכת בבא מציעא פו, א).

4. תשובה לקושי זה, ראה להלן בפרק י"ד שו"ת ה'.

ב. איך בכלל ניתן להגדיר בן אדם בתואר 'בינוני', והרי בשעה שהוא עובר עבירה הוא נקרא 'רשע' (כל זמן שלא שב בתשובה על העבירה)! ואם לאחר מכן חזר בתשובה על העבירה שעבר - הרי הוא צדיק גמור⁵. ואם כן, מי הוא ה'בינוני'? והרי אין מצב ביניים בין צדיק לרשע?

ואם נניח שהגדרת ה'בינוני' מתייחסת רק למי שעבר עבירה 'קלה', והלא קבעו חז"ל שגם העובר על איסור קל, שמקורו בדברי סופרים (מדרבנן), נקרא רשע (יבמות כ,א)! יתר על כן, גם מי שלא עבר כל עבירה, אלא רק לא מיחה באחרים שעברו עבירה - גם הוא, על פי קביעת חז"ל (שבועות לט,ב) נקרא רשע! וקל וחומר: אם העובר על איסור קל מדרבנן, או מי שאינו מוחה בעובר עבירה - נקרא רשע, וודאי שהמתבטל מקיום איזו מצוות עשה שאפשר לו לקיימה - שהוא נקרא רשע! וכגון מי שיכול לעסוק בתורה ומתבטל מלימודה - בוודאי שנקרא רשע, הרבה יותר מהעובר על איסור דרבנן.

ואם כן, ה'בינוני' אין בו אפילו ביטול מצוות עשה, אפילו עוון ביטול תורה, שהרי אם היה בו עוון ביטול תורה, היה מוגדר כ'רשע' ולא כ'בינוני'.

שאלה: מי נקרא 'צדיק' לדעת רב המנונא, ומה ענה לו על כך אליהו הנביא (בספר הזוהר)?

תשובה: על פי המבואר בספר הזוהר הקדוש (ח"ג רלא,א) בדברי רב המנונא, ההגדרה של 'צדיק ורע לו' מתייחסת אל מי שיש לו מקצת עבירות; ומכאן לכאורה ראייה, שאף שיש לאדם מעט עוונות הוא יכול להיקרא 'צדיק'! ואם כן, ניתן גם לייחס את ההגדרה 'בינוני' למי שחציו עוונות וחציו מצוות!

אלא, שאמנם כך חשב רב המנונא, אולם אליהו הנביא הסביר לו ש'צדיק ורע לו' אינו כמו שהוא חושב, שמשום מיעוט העוונות שבו נותנים לו עונשו בעולם הזה, ועל כן 'רע לו', אלא שבאמת אין לצדיק כל עוון, וה'רע לו' מתייחס לרע שבו, הכפוף ובטל לטוב שבו (וכדלעיל בשו"ת ג).

5. כמבואר במסכת קידושין (ט,ב): האומר לאשה: התקדשי לי 'על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור - מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו'.